

ИМРЕ ФРИВАЛДСКИ

1832 — 1836

За разлика от маджарските пътешественици от XVI, XVII и XVIII в., които минават през български и балкански земи и чиято крайна цел е столицата на Османската империя, където те отиват като пратеници на трансилвански князе и имат политическа и дипломатическа мисии, Фривалдски и неговите сътрудници идват на Балканите с научна цел: да проучат фауната и флората на нашите земи, на които те са и първите изследователи.

Фривалдски е бил маджарски зоолог, директор на зоологическото отделение при Маджарския народен музей и по време на пътуванията в България дописен член, а по-късно и редовен член на Маджарската академия на науките. Отначало на своята научна дейност бил ботаник, а после окончателно минал към зоологията. Балканските експедиции били провеждани, когато се занимавал повече с ботаника, което се вижда и от тук приложената част на изложението му. През 1870 г. бил издаден неговият труд: Характерни приноси към фауната на Унгария. Фривалдски не е подчертан пътешественик, но той организира четири експедиции за природонаучно изследване на България и в две от тях участвувал лично. По докладите на своите сътрудници-пътешественици по балкански и български земи и лични впечатления и опит той е написал своето изложение, откъси от което се дават тук. Това са само ония откъси, които дават географски и исторически сведения за българските и изобщо за балканските земи. Останалата част от описанието е важно и интересно за тесните специалисти — ботаници и зоолози, на които и резултатите от това първо проучване на фауната и флората на нашите земи е известно.

На български тая част от описанието на Фривалдски се дава за пръв път по малката му книжка, излязла отделно в 1838 г., първоначално печатана в т. III от годишниците на Маджарското научно дружество. От нея тук даваме заглавната страница:

НОВИ ИЗВЕСТИЯ ЗА БАЛКАНСКОТО ПРИРОДОНАУЧНО ПЪТУВАНЕ, ИЗВЪРШЕНО ОТ Д-Р ИМРЕ ФРИВАЛДСКИ, ЧЛЕН-КОРЕСПОНДЕНТ НА МАДЖАРСКАТА АКАДЕМИЯ. БУДА, 1838.¹

¹ Маджарското заглавие на публикацията гласи: *D. Fricáldszky Imre M. Academiai I. tag újabb közlései az általa eszközölt BALKÁNYI TERMÉSZETTUDOMÁNYI UTAZÁSARÓL, BUDÁN, 1838.*

«Приятната околност на Сливно² през цяла една година (1833) беше твърде интересен извор на природонаучни изследвания. На тая плодородна земя пътешествениците откриха много забележителни европейски, по-редки източни и дори съвсем нови растения. Към местата на изобилие могат да се причислят най-вече очарователната долина на река Тунджа, гористите върхове на Балканските планини и покритите с лозя хълмове. Най-интересна за множеството насекоми се оказа една долина близо до града, чийто бърз поток кара много абаджийски тепавици. Събраните по тия места природни предмети пристигнаха благополучно при мене в Пеща същата година през месец октомври.

През другата година средище на изследването беше селността на Филипопол. Тоя пространен град е постръсен по склоновете на три върховати хълма, зад които се издигат още два хълма, които твърде много приличат на будинския Орисв хълм.³ Външният град се разделя от вътрешния от средно голямата река Марица; източната му граница се простира към равнината, водеща към Одрин и Цариград, в която се отглежда сриз в голямо количество; полите на хълмовете са окичени с гроздове, а по високите им точки се издигат гранитни скали, северо-западните им части са покрити с храсти, служещи за отмсра на пасящите говеда, докато на другата страна в сянката на кипариси, бръшляни и кедрни вечната нощ на гробовете крие тленността на човешката гордост. Във Филипопол жизнените нужди се задоволяват вече по-лесно, отколкото в Сливно; дори тоя град предлага известни удобства в живота. Това от страна на Високата порта се дължи на намиращия се там благороден управител и на други висши длъжностни лица и особено на заселените там гръцки и други християнски търговски семейства. Макар и животът да е малко по-скъп, отколкото в подножието на Балкана, все пак е по-евтин, отколкото в нашата родина. Тук пътешествениците, намирайки се всред народа и на благородно място, са могли да наблюдават неговите оригинални обичаи и направените крачки напред в земеделието, занаятите, в модерното там производство на ориз (както и) организацията на новоустроената войска, нейната носия и упражнения. В областта на занаятите особено изненадващо беше множеството на гайтаанджиите, чиито многобройни фабрики се намират в долината на Карлово. Оттук те можеха да предприемат излетите си с много по-голяма смелост, понеже тъкмо през тая година, вследствие на препоръчителното писмо на негово превъзходителство граф Ищван Сейчени⁴, бла-

² Сливен.

³ На маджарски Sashegy.

⁴ Граф Ищван Сейчени (1791—1860). Виден маджарски държавник и писател. Инициатор на движението за реформи в Маджарско през първите две десетилетия на миналия век. Пътувал много из Европа и Изтока и полезното, което видял там, се стремил да въведе в родината си. Макар и ари-

госклонното застъпничество на негово превъзходителство барон Щюрмер, императорски и кралски посланик издействува за пътешествениците от турското правителство следното свободно писмо (ферман)⁵.

Тоя ферман се намира у мен на турски език в своята оригинална действителност и тук го обнародвах по оня немски превод, който императорската и кралска легация благоволи да ми съобщи.

Снабдени с тоя ферман, нашите пътешественици можаха да се движат по-свободно, накъдето и да се обърнеха, законните власти навсякъде ги посрещаха приятелски и им даваха водачи по тяхно желание на умерени цени. Нашите пътешественици използваха тоя сърдечен прием в своя полза, като изследваха не само най-близките околности на Филипопол, но и по-далечни места от него, като околността на Татарбазарджик, Деспото (Дослат), високите планини на Рила и Дупница, и направиха екскурзия до очарователната, пространна долина на Самуков. Но както в началото търсенето беше приятно, по-късно в голямата жегга, особено по големите върхове на планините, всяко събиране беше придружено с кървав пот.»

По-нататъшното описание е посветено на флората и фауната в Родопите около Станимака. Тук са изобразени намерените видове с техни кратки описания и латински имена и други подробности около тях.

По-нататък Фривалдски продължава:

«Зимния период от тая година пътешествениците прекараха във Филипопол.

През пролетта на третата, 1835 година, премествайки се от Филипопол, те отново установиха лагера си в подножието на Балкана, в местността на Карлова. Това място образува прибли-

стократ. бил против феодалните отношения в страната. Положил основите на Маджарската академия на науките и много други научни и обществени институции. Към края на живота си се опълчил срещу Хабсбургите, които дотогава смятал за безпогрешни и ги величаел. За неговата голяма патриотична дейност днес се тачи като една от големите фигури в маджарската история. Съчиненията му са издадени от Унгарската академия на науките.⁶ Поради доста обширното съдържание на фермана в маджарски превод тук го предавам накратко. Съобщава се, че най-отгоре стои султанската тугра (султан е бил тогава Махмуд II). Следват обичайните при такива случаи обръщения към кадии и други службени лица с пожеланията за щастие и дълголетие. По-нататък се съобщава за подадената молба на австрийския посланик при Високата порта с неизбежните атрибути, като «огледало на християнските емири» и да «завърши щастливо живота си», с която се моли да се осигури свободно пътуване на австрийския поданик (бейзаде) Карой Хинке и да не му се пречи в работата по време на пътуването около Цариград, Одрин и Филипопол, както и в местата около Балкана, да му се осигурява свободно движение и да не се безпокои от местните власти с нищо. Това да стане в духа на съществуващия между Портата и Австрийската империя договор. Издаден е в първите дни на месец зилкаде (1250 г. [началото на март 1835]).

зително третата — западната точка на триъгълника, който те описаха с тригодишните си занимания в околността на Балкана. Местността тук беше пак различна от досегашните. Планините тук са многобройни, по-високи, долините по-дълбоки, по-сенчести, снежните планини близо, особено високият Калофир се издига само на два часа разстояние над жилището на пътешествениците (планинска височина). Веригите на тия планини и долини приличат твърде много на нашите планини Дюмбнер и Криван и долината на Ваг.⁶ Местността лежи доста високо на южната страна на Коджу-Балкан на брега на река с подобно название. Тоя поток извира от високите планини, спуска се с голяма бързина надолу и по течението си образува на едно място водопад от близо 80 стъпки. По-долу той движи множество воденици за барут и гайтани. Тук се отглеждат много рози, от които се приготвя познатото ароматично розово масло. Грозде и овощия виреят в голямо изобилие. Карлова се обитава от около 8000 души, половината от които са турци, половината българи.

Времето през това лято не беше твърде благоприятно за природонаучни изследвания; през пролетта студът трая дълго, а пък през лятото сред високите планини постоянни бури и вихри; към края на лятото постоянното дъждовно време, което трая почти пет седмици, затрудняваше немалко изследванията, дори често ги и възпрепятствуваше. Въпреки всички тия пречки пътешествениците провеждаха прилежно своите изследователски излети, тъй като тук имаше условия да наблюдават флората и фауната на турските, или източноевропейските планини. Затова в много случаи те се изкачиха по върховете на планините Коджу-Балкан, Калофир и Казанлък и през месец септември на оная година те донесоха тука в Пеща хубавите резултати на своите усилия.»

Следват пак геологически, ботанически и зоологически подробности относно проучените от експедицията места с техните латински наименования и особености на видовете. Към края на изложението си Фривалдски пише:

«След като моите пратеници изследваха — цели три години — отделните точки на Балкана и околността на Филипопол, четвъртата година те прекараха в южната част на Турция, в Македония, именно в околността на Салоник (Тесалоник), в съседство със Средиземно море, в местността Хорциа.⁷ Щом като във връзка с това още през месец септември пътешествениците бяха получили поръчението ми, яздейки през планините на Филипопол, Деспото и Маникион⁸ за Ксерес (Серес), оттам държейки посока все към югоизток, след 14 дни в началото на януари 1836 година пристигнаха в Салоник. Салоник е многолюден и голям търгов-

⁶ Споменатите тук две планини и река днес се намират на територията на Словакия.

⁷ Планината Хортиатис, на български Хортач, на югоизток от Солун.

⁸ Сигурно Мелик.

ски град, където морският бряг предлага удобен случай за търговско общуване и на хора от далечни страни. Тук живеят пълномощници на много народи; има благородни търговски къщи и по разкош се състезава с други цивилизовани европейски градове. Животът е чувствително по-скъп, отколкото по местата на досегашното ни пребиваване. Разучавайки околността, пътешествениците избраха за център на годишните изследвания Хорциа, местност, която се намира всред планините на около четири часа разстояние от Салоник.»

По-нататък и до края на изложението си Фривалдски дава описание на флората по тия краища, която «току-речи е съвсем друга, отколкото в областта на Балкана» и на разни видове от фауната.

*Следва „Подробно описание на някои открити в това пътуване природонаучни предмети“, което обхваща растения, насекоми и птици, стр. 12—31, и накрая приложения на брой 9 с илюстрации на растения, насекоми и една птица — Смеец се гълъб — *Columba risoria* L.*